

יצחק בצלאל: הכל כתוב בספר : עם סופרים בישראל כיום (תל-אביב : הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ט 1969), עמ' 30-36.

דליה רביקוביץ

נולדה ברמת-גן ב-1936 והתחנכה בקבוצת גבע. למדה באוניברסיטה העברית. עסקה בהוראה, ולאחר-מכן עסקה בביקורת תיאטרון ובתרגום, בעיקר של ספרים לילדים. החלה לפרסם שירים ב-1954. אסופות-שיריה : „אהבת תפוח הזהב” (תשי"ט) ו„חורף קשה” (תשכ"ד). פרסמה גם ספרים לילדים.

תפוח הזהב וחורף קשה

דליה רביקוביץ איננה „אמן צעיר זועם“, במובן המקובל והידוע. היא אמנית, צעירה, והיא זועמת לא־מעט (כפי שברור לקוראים מביקורתיה השנונות, וכפי שנתגלה לי בשיחתי עמה): ואף־על־פי־כן „אמן צעיר זועם“ איננה. אולי משום נימת הפיכחון והאינ־אונים שבדבריה. ואולי משום שדברי־ביקורתה מסתיימים ברחמים על כולנו. או אולי זוהי באמת דמותו של צעיר זועם ישראלי?

זה עתה הופיע קובץ שני של שיריה, „חורף קשה“, צנום כקובץ הראשון, „אהבת תפוח־הזהב“, שהופיע ב־1959 ובהדפסה שניה — אשתקד. בקובץ הראשון נקבצו 28 שירים, בשני — 32.

במה שונה הקובץ השני מהראשון?

סגנון התנ"ך, הבולט בשירי הקובץ הראשון, אינו קיים בשירי הקובץ השני. כאן הסגנון מצומק ואלמנטרי, משוחרר מקישוטים וממטבעות־לשון נוצצים. הלשון פרוזאית וכמעט אין שירים מחורזים. לא שיש לי משהו נגד הסגנון שבקובץ הראשון, אלא שאיני יכולה לכתוב בו יותר. משורר המתמיד יותר מדי בסגנון אחד, מאבד לדעתי מכוחו. השינוי בסגנון הוא לכן דבר רצוי, אף כי זהו תהליך שאינו פרי החלטה ותכנון מראש.

על התחלוחתה בכתיבת שירים מספרת דליה רביקוביץ :

את השיר הראשון כתבתי בגיל 5. כתבתי שירים בלי סוף גם בגיל 12—13. בקבוצת גבע, שבה גדלתי, לא עודדוני לכתוב שירים. בת 12 וחצי עברתי לחיפה והמשכתי לכתוב שירים לא לשם פרסום. שיר ראשון משלי פורסם כשלמדתי בשמינית. בירחון „עתידות“ בשנת 1954. אחר־כך נתפרסמו משירי ב„אורלוגין“. רבים מהשירים שפורסמו לא כללתי בשני הקבצים. כתבתי גם סיפורים, שניים־שלושה. אבל כתיבת פרוזה קשה יותר. יש בעיות של מבנה וצריך לשמור על מתח, ואני איני מצליחה לשמור על מתח יותר מאשר בעמוד אחד.

מה גרם להיותך מושפעת מן התנ"ך בשירי הקובץ הראשון ?

כל השירים באותו קובץ נכתבו עד גיל 21, כלומר עד שלוש שנים לאחר בחינות הבגרות. הייתי אז מוקסמת מלשון התנ"ך. מאז איני קוראת תנ"ך. גם משוררים שהיו אהובים עלי במידה קיצונית, כמו אלתרמן, שלונסקי, רטוש — אינני יכולה לשוב ולקרוא בשיריהם. היום מקובלים עלי שיריו של נתן זך ושירי יהודה עמיחי. ומבין המשוררים הלועזיים: ייטס ואליוט.

האם מושפעת את ממשוררים אלה האהובים עליך, ובמיוחד כונתי לייטס ואליוט ? שהרי רבים טוענים שהמשוררים הצעירים בישראל נתונים להשפעתה של השירה האנגלו־סכסית, אם לא נאמר מחקים אותה.

בוודאי, אני מושפעת מהשירה האנגלו־סכסית, אבל יש משהו המעכב אותי מלהיות מושפעת עד הסוף. אינני מצויה די בשירה האנגלית החדשה, איני יכולה לכתוב כמו אותם משוררים האהובים עלי, איני יכולה להתיחס לנושאים ולעולמם שלהם. אלתרמן, לדוגמה, עשוי היה להיות לי מקור השפעה יותר ממשוררים לועזיים. אך במידה שאני מכירה בהשפעות עלי, הרי בתקופה מסוימת היתה זו השפעת שירי אמיר גלבע, ואני חושדת שגם של רטוש. בכלל, השפעות אמיתיות פועלות בדרך פשוטה וגסה יותר משמשערים. בשיר „חלומותיה של תרצה“ (ב„חורף קשה“) יש קטע: „הבא אותו אל החצר / הבא אותו אל הדפנים / כנסוך שיקוי יבוא ויחלום / את כל אהבתי חלום.“ קטע זה מושפע מתמונה מתוך רומן שתרגמתי. זו ההשפעה החזקה ביותר שאני זוכרת, ואני מושפעת מפרוזה לא פחות מאשר משירה.

מה קוסם לצעירה ישראלית, דור שלישי בארץ, בשירתו של אליוט ?

שירת אליוט היא שירה המשיבה תשובה בהירה על בעיות דורנו. זו שירה העוסקת במצוקות האדם בזמננו — כמו הפחד מפני המלחמה,

וההתרוצצות המתמדת של אנשים שמאורעות רבים ובלתי־מובנים התחוללו
לנגד עיניהם. יש קסם גם במשהו מתפיסת החיים של אליוט, כמו האבחנה
הברורה בין טוב לרע.

מה שמאפיין את המשוררים הצעירים בארץ, זו הרגשת מצוקה מאד
חריפה, חריפה מזו של משוררים בארצות אחרות. זו מצוקה ששרשיה בדברים
שלפני המלחמה והשואה, והמגיעה עד כדי רצון לפרוש מהגורל היהודי.
יש הצטברות של זכרונות מעיקים, זכרונות של גבורה, כמו קידוש־השם,
שבזמננו איננו מסוגלים לו יותר. מכיון שהכושר לקידוש־השם פחת, נעשים
היסורים חריפים יותר. אני יודעת מעט מאד על השואה, ואני סבורה שמה
שאיירע שם באמת אינו ניתן להעברה. עם זאת, לדעתי אף ההימנעות מעיסוק
בשואה טובה מהבכחנליה המתחוללת סביבה בארץ, והמניפולציות, דוגמת
זו של גדעון האוזנר, שהכריז, כי ששה מיליון הרוגים עומדים לימינו. מי
הוא להם להחריד אותם מקברותיהם? אני חוששת לעלות על שדה־מוקשים
זה של שיחה על השואה, ואף־על־פי־כן אוסיף כי בשתיקה שלי יש אולי
יותר יחס כבוד מבדשדוש של "יד ושם" בנושא זה.

הטענה מדוע אין הדור הצעיר בארץ חי את השואה היא חסרת הגיון,
כשם שנאלת הטענה שהצעירים בורחים מהזדהות לאומית. אפשר לדרוש
מהזולת להיות רגישי, להיות מסוגל לחשבון־נפש, ותכונות אלה יש להקנות
עלידי חינוך מתאים. אבל אי־אפשר לתבוע מאדם מבוגר שיגיע למסקנות
של זולתו. הבאים בתביעות של הזדהות לאומית חייבים לתת יד חופשית
לדור הצעיר לעריכת חשבון־הנפש האישי שלו, ולהביא בחשבון שהמסקנות
עשויות להיות בלתי־צפויות.

אני סבורה שדוקא למשוררים, "האישיים" בארץ יש תודעה חריפה של
השואה. כולנו חשים כאן כפליטי־שואה. זה מתבטא בהרגשת המצוקה
השוררת בשירים רבים. כאשר זך או עמיחי כותבים על מלחמה כלשהי,
הרי זו מלחמה עם מורשת סבל ארוכה מן הרגיל. לשאלה מדוע אין ביטוי
ישיר לשואה בשיריהם, התשובה היא: משוררים אינם מוסד להנצחה, הפועל
לפי לוח זמנים. המשורר היחיד עד כה שהגיע לידי הזדהות ברורה ומלאה
עם הנספים בשואה — הוא אורי צבי גרינברג.

האם מן היחס לשואה יש ללמוד גם על היחס לעם היהודי?

ההשתייכות היהודית, דוקא היא אינה מעוררת בעיות. אין לי ספק שאנני
יהודיה. ויתר על כן, המורשת היהודית בארץ נטולה כל טעם של עלבון,
שאוּלי השתמר בה לגבי יושבי גלויות. מה שמכביד יותר זו המורשת
הישראלית. עד כמה שניתן לראות השתייכות ישראלית כמורשת, שסימניה

הם: העדר כל מטען רוחני, פוליטיזציה מופרזת של ערכים רוחניים ויחסים מכוערים בין בני־אדם. הגבול הסגור מסביב הוא סיבה נוספת לתחושת מצוקה המוצאת ביטויה ברדיפה אחר נופים אכסטיים בשירים כה רבים.

האם מצוקות אלה, שעליהן דיברת, מצטרפות לכדי מסד הגותי משותף לשירתך, או לשירתם של בני־זמנך?

איני יודעת אם זהו מסד הגותי. אך השקפת עולם יש כאן, והיא ברורה מתוך השירים שבקובץ השני. למשל, מחזור השירים „המערם הכחול“, או השיר „חורף קשה“, מתוכם ברור מהי בעיני תמונת החיים הטובים ומהם החיים הרעים. אני מתכוונת לרע שבבדידות, בחולי, ובבערות העצומה שאנחנו מגלים לגבי הקרובים אלינו.

המאפיין את תקופתי הוא, שבדרך כלל לא טוב לנו, אך גם לא די רע כדי שנרצה לפוצץ את העולם.

ומה רע כל כך?

אני סבורה שהבעיות החברתיות בתקופה האחרונה החריפו מאד. אני מתכוונת למשל, להעדרו של כל מגע שאינו מענה בין אנשים, אף כי אנו יושבים אלה עם אלה בלי סוף. אני מתכוונת לחוסר האפשרות להעזר זה בזה.

אתה יודע, הארץ יפה, ויש בה איוו הרגשה של ביתיות. אך היחסים בין בני־אדם כה מכוערים. אין תרבות של התנהגות. דבר שמקורו כנראה בהיותנו ארץ של פליטים, ומשהו לקוי ביחסים הציבוריים שלנו. האידיאלים הלאומיים והחברתיים שהיו מוצדקים בזמנם באו במקום המוסר האישי. מעט מאד אינם אנשים ישנים בלילות משום שלילדים מפגרים אין איפוא להיות, או ששרותי־הסעד אינם פועלים כהלכה, או ששרות בתי־הסוהר אינו תקין, או שהעליה נקלטת כפי שהיא נקלטת, ללא רגישות לסבלם של פרטים.

מדוע המצוקות עליהן את מדברת, או התופעות שאותן את מבקרת, לא הביאו בארץ להתהוותה של דמות „אמן צעיר זועם“ שתופעות חברתיות שליליות ועולל נוגעים ללבו והוא נאבק בהם ביצירתו, או בדרך פעילות אחרת?

מצויים בארץ צעירים אינטלקטואלים וזעמים שאינם אמנים. ראשית, אין בארץ הרבה אמנים; שנית, קשה לדרוש מאמנים שיהיו מפותחים הרבה יותר מהחברה בה הם חיים; ושלישית, במי להילחם, בממשלה? אם מישוהו כאן היה כותב בנוסח ג'ון אוסבורן, היה חש עצמו מנוודה. והורדת ההצגה „המחצבה“ בלחץ של גורמים ציבוריים תוכיה.

ואף-על-פי-כן מצויים בארץ סופרים הנאבקים על דברים הנראים, או שאינם נראים, להם — טענתי לעומתה — לדוגמה, חיים גורי במדורו בעתון „למרחב“. ואפשר ודאי לציין דוגמאות נוספות.

כן, לחיים גורי יש כנראה הרגשת השתייכות ישראלית יותר אמיצה מאשר לי. לסופרי הדור הקודם בכלל היתה תודעה עצמית חזקה של השתייכות וכיבוש. לשלונסקי — כיבוש האדמה. אלתרמן — כיבוש חי העיר. לסופרי דור הפלמ"ח — הרגשה חזקה של השתייכות לאומית וחברתית. הם היו לוחמים.

האם שירה לוחמת פסולה בעיניך ?

השירה המודרנית, מנסה לבטא מה שמתארע למשורר. היא ביטוי למטען של חיים, לא למטען של ספרות. אם המשורר לוחם בחייו, אין סיבה שלא יבטא חוויות חיים אלה בשירתו. אני אינני לוחמת.

האם שיריך הם שירה מודרנית ? האם לדעתך הם מובנים ?

אני חושבת ששירי מובנים. אף כי אני יודעת שיש חולקים על כך. השאלה היא — מובנים על-ידי מי. אינני שואפת להיות מעורפלת. השירה המודרנית, בחלקה משוחררת היא מסימנים פורמליים כמו חרוז ומקצב. גם התחביר שלה שונה. בדרך כלל היא ממעטת לעסוק במציאות החיצונית. בשירי המשוררים של הדור הקודם היתה פוזה דרמטית וקונבנציה שאנו איננו מרשים לעצמנו.

לאיזו „משמרת ספרותית“ משייכת את את עצמך ?

אני נוטה להימנות על סופרי שנות הששים, פשוט כדי שלא יחשבו שאני בת מאה. אבל יותר משהגיל קובע, קובעת התקופה, וקובע אם משורר כותב בתוך תקופתו. ודאי משפיעים גם הקשרים החברתיים שהגיל הוא אחד הגורמים להתהוותם. אמנים המצויים בכפיפה אחת קרובים זה לזה ומשפיעים זה על זה מבחינה אמנותית. אבל ההתלכדות הספרותיות אצלנו לא תמיד הן מוצלחות.

היש הבדל מהותי בין שירת נשים לשירת גברים ?

חלק מכותבי השירים הם גברים וחלק נשים, אבל במידה שיש זכות לכתוב לא טוב, מן הראוי שנשים לא תנצלנה זכות זו. מן המוסכמות הוא שאין זה נאה להיות אשה חכמה, שהאשה חייבת להשיג פחות מן הגבר: בבית-הספר, בתנועת-הנוער, בכלל חייה. אני מוכנה להסכים שלידת ילדים זו היצירה הטובה ביותר של אשה. אבל נשים אשר בין לידת ילד למשנהו

מתאמצות לכתוב שירים כדאי שתעשינה מאמץ כפול. אני חוששת שיש
אצל נשים נטיה לבנאליות ולכתיבה בתחום מוגדר של רגשות וענינים.
אני סבורה שגם גבר יכול לכתוב שיר על אבהות.
וכשמדובר על מוסכמות, ישנה נטיה להציע לנשים ברירה בלתי-הוגנת:
או דוגמנית או משוררת. אם לא נדבר על ההשתלמות המקצועית הדרושה
לשני הענפים, נראה לי שהאשה אינה חייבת לוותר על העולם הבא לטובת
העולם הזה, או להיפך.
אתה שואל, מדוע אין יסוד האהבה ניכר בשירי. אינני מסכימה לדעתך.
שאלתך מוכיחה רק על דעה קדומה. אתה תמה כיצד שירי האהבה תופסים
פחות מ־70 אחוז מכלל השירים שכותבת אשה? ...

במשך השיחה עם דליה רביקוביץ לא הרפתה ממני מין מועקה, שמקורה אולי
באותו צירוף ניגודים של ביקורת בוטה על תופעות עם אי יכולת להילחם בהן
שהרי „כולנו מסכנים“; של רצון לפרוש מהגורל היהודי וגם להשתייך אליו
בדרך חדשה.
אהבת תפוח הזהב — עם חורף קשה. ...

[15.9.64]